

KEWUJUDAN MASJID-MASJID LAMA
DI NEGERI PAHANG :
SATU KAJIAN DAN CADANGAN
LANGKAH-LANGKAH PEMULIHARAAN

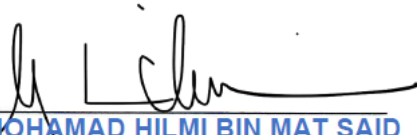
MOHD RASMAWI BIN HARUN

SARJANA SAINS

UNIVERSITI MALAYSIA PAHANG

PERAKUAN PENYELIA

Saya dengan ini memperakui bahawa saya telah menyemak tesis ini dan pendapat saya tesis ini mencakupi dari segi skop dan kualiti untuk penganugerahan Sarjana Sains.

DR. MOHAMAD HILMI BIN MAT SAID

(Tandatangan Penyelia)

Nama Penuh : **DR. MOHAMAD HILMI BIN MAT SAID**
BUSAT SAINS KEMANUSIAAN
PENYARAH KANAN
UNIVERSITI MALAYSIA PAHANG

Jawatan :

Tarikh : 22 Februari 2022

PENGESAHAN PELAJAR

Saya dengan ini mengaku bahawa hasil kerja dalam tesis ini adalah asli kecuali petikan, ekstrak dan rujukan yang telah diakui dengan sewajarnya. Saya juga turut mengakui bahawa tesis ini tidak pernah dihantar atau diserahkan kepada mana-mana peringkat ijazah lain samada di Universiti Malaysia Pahang mahupun universiti-universiti yang lain.

(Tandatangan Pelajar)

Nama : MOHD RASMAWI BIN HARUN

Nombor ID Pelajar : MBP 17001

Tarikh : 22 Februari 2022

KEWUJUDAN MASJID-MASJID LAMA DI NEGERI PAHANG :
SATU KAJIAN DAN CADANGAN LANGKAH-LANGKAH PEMULIHARAN

MOHD RASMAWI BIN HARUN

Thesis submitted in fulfillment of the requirements
for the award of the degree of
Master of Science

Centre For Modern Language & Human Sciences

UNIVERSITI MALAYSIA PAHANG

JULY 2022

PENGHARGAAN

Segala puji bagi Allah SWT yang Maha Pengasih lagi Maha Penyayang. Penyelidik merafakkan penuh kesyukuran ke hadrat-Nya di atas taufik dan hidayah-Nya sehingga berjaya menyempurnakan penyelidikan ini. Selawat dan salam buat junjungan besar Nabi Muhammad SAW, kaum keluarga baginda, para sahabat dan tabiin serta muslimin dan muslimat keseluruhannya.

Penyelidik mengambil kesempatan ini untuk mengucapkan setinggi-tinggi penghargaan dan terima kasih kepada penyelia tesis ini, Dr. Mohamad Hilmi bin Mat Said yang telah membimbing, memberi tunjuk ajar dan galakan serta berkongsi idea-idea yang bernas sepanjang tempoh penyeliaan. Semoga Allah SWT membalas segala kebaikan, tunjuk ajar dan ilmu yang dicurahkan. Penghargaan yang sama turut dizahirkan kepada semua pengurusan atasan, para pensyarah dan kakitangan Universiti Malaysia Pahang yang terlibat membantu penyelidikan ini.

Penyelidik juga merakamkan ucapan penghargaan kepada pihak Jabatan Agama Islam Pahang kerana memberikan kebenaran serta membantu urusan penyelidikan di peringkat master ini. Tidak lupa juga sekalung penghargaan kepada pihak-pihak yang menyalurkan sumbangan peruntukan bagi menaja penyelidikan ini. Penyelidik amat menjunjung kasih kepada Kebawah Duli Yang Maha Mulia Seri Paduka Baginda Yang Dipertuan Agong di atas perkenan dan kurniaan pembiayaan penyelidikan ini melalui Yayasan Istana Abdul Aziz. Terima kasih juga di atas sumbangan kewangan (bantuan kemasukan) daripada pihak Majlis Ugama Islam Dan Adat Resam Melayu Pahang dan pihak Yayasan Pahang.

Ucapan terima kasih juga penyelidik tujukan kepada pihak-pihak yang telah membantu pengumpulan data-data kajian seperti Majlis Ugama Islam Dan Adat Resam Melayu Pahang, Lembaga Muzium Negeri Pahang, Pejabat Agama Islam Daerah Lipis, Jerantut, Temerloh dan Chenor khususnya kepada semua Penolong Pegawai Pengurusan Masjid dan Surau Daerah yang telah terlibat. Terima kasih juga kepada semua responden yang telah memberikan layanan, kerjasama yang sangat baik dan maklumat yang berharga kepada penyelidik sepanjang temubual dijalankan.

Penghargaan yang tidak ternilai penyelidik dedikasikan kepada ahli keluarga yang turut menitipkan doa dan menyuntik semangat sepanjang penyelidikan. Kejayaan ini adalah milik perkongsian kita bersama, khususnya Allahyarham ayahanda Harun bin Husin, bonda Haziha binti Sidek, ayahanda mertua Haji Hasmuddin bin Hasballah, bonda mertua Noriah binti Ali, isteri tercinta Hayusni binti Haji Hasmuddin, anak-anak tersayang Ainul Fathiyah, Ahmad Farihin, Ahmad Firash Rayyan dan Ahmad Faiz Rujhan. Terima kasih kerana kalian menjadi pendorong utama kejayaan ini.

Ahirnya penyelidik menitipkan penghargaan ikhlas kepada semua bekas guru, ustaz dan ustazah yang pernah mengajar penyelidik, para sahabat, individu dan semua pihak yang terlibat dalam penyelidikan ini yang tidak dinayatakan namanya. Semoga Allah SWT merahmati usaha kecil kita ini demi mencari keberkatan ilmu di dunia dan akhirat. Amin Ya Rabbal Alamin. Jazakumullah khairal jazak.

ABSTRAK

Masjid telah menjadi bukti yang kukuh bertapaknya agama Islam di sesebuah tempat termasuklah di negeri Pahang Darul Makmur. Kepesatan pembinaan masjid-masjid baharu telah mengurangkan peranan sebahagian masjid-masjid lama sehingga ada yang terbiar, tidak diimarahkan dan bertukar fungsi. Masjid lama ditakrifkan sebagai masjid-masjid yang telah berusia 80 tahun ke atas. Namun, sebahagiannya memiliki sejarah penting berkaitan perkembangan Islam di negeri Pahang. Ini berlaku kerana ketiadaan satu kaedah atau garis panduan khusus mengenai pengurusanannya. Justeru, kajian ini dijalankan bertujuan untuk mengenalpasti kewujudan masjid-masjid lama, mengkaji kaedah semasa pemuliharaannya dan mencadangkan langkah-langkah pemuliharaannya. Metodologi kajian ini adalah secara kualitatif berdasarkan instrumen pemerhatian lapangan terhadap 7 buah masjid kajian kes, temubual, dan kajian perpustakaan. Manakala analisis datanya pula secara interpretif-deskriptif dan analisis kandungan. Hasilnya, dapatan kajian telah menunjukkan bahawa masih terdapat masjid-masjid lama di negeri Pahang yang sangat berpotensi untuk dipulihara. Pengekalan kewujudannya sehingga kini adalah melalui kaedah restrorasi, pertukaran fungsi, pemantauan dan perpindahan lokasi. Ianya amatlah wajar dipulihara melalui tindakan jangka masa pendek iaitu penyediaan inventori, pewartaan tanah, pengisytiharan sebagai “Masjid Warisan”, permohonan mewartakan sebagai Bangunan Warisan Kebangsaan dan penubuhan Jawatankuasa Pemuliharaan Masjid Lama Negeri Pahang. Manakala tindakan jangka masa panjang pula merangkumi penyediaan dokumentasi yang lengkap, pengeluaran kebenaran penggunaan semula, penyediaan peruntukan penyelenggaraan, penubuhan organisasi khusus dan pemerksaan aspek perundangan. Kajian ini diharap dapat membantu dengan mencadangkan beberapa lagi buah masjid lama yang berpotensi untuk dipulihara. Selanjutnya, ia dapat dicalonkan kepada Jabatan Warisan Negara untuk dibantu bagi kerja-kerja konservasi serta diisytiharkan sebagai Bangunan Warisan Kebangsaan.

Kata kunci : masjid, masjid lama, masjid warisan, warisan Islam, tamadun Islam.

ABSTRACT

Mosques have become strong evidence of the establishment of Islam in a place, including in the state of Pahang Darul Makmur. The rapid construction of new mosques has reduced the role of some of the old mosques so that some are abandoned, unmerged and change functions. Old mosques are defined as mosques that are 80 years old and above. However, some have an important history related to the development of Islam in the state of Pahang. This is due to the absence of a specific method or guideline on its management. Thus, this study was conducted aimed at identifying the existence of old mosques, studying the current methods of their conservation and proposing measures for their conservation. The methodology of this study is qualitatively based on field observation instruments on 7 mosques case study, interviews, and library study. While the data analysis is interpretive-descriptive and content analysis. As a result, the findings of the study have shown that there are still old mosques in the state of Pahang that have great potential to be preserved. The maintenance of its existence to date is through methods of restoration, exchange of functions, monitoring and relocation of locations. It is very desirable to be preserved through short -term actions such as the preparation of inventory, land gazetting, declaration as a "Heritage Mosque", the application to gazette as a National Heritage Building and the establishment of the Pahang State Old Mosque Conservation Committee. Meanwhile, long -term actions include the preparation of complete documentation, the issuance of reuse permits, the preparation of maintenance provisions, the establishment of specialized organizations and the strengthening of legal aspects. It is hoped that this study can help by suggesting some more old mosques that have the potential to be preserved. Furthermore, it can be nominated to the National Heritage Department to be assisted for conservation work and declared as a National Heritage Building

Keywords : mosque, old mosque, heritage mosque, Islamic heritage, Islamic civilization.

ISI KANDUNGAN

PENGESAHAN	
MUKASURAT TAJUK	
PENGHARGAAN	ii
ABSTRAK	iii
ABSTRACT	iv
ISI KANDUNGAN	v
LAMPIRAN	xi
SENARAI JADUAL	xii
SENARAI GAMBAR	xiii
SENARAI SINGKATAN	xviii
BAB 1 PENDAHULUAN	1
1.1 Pengenalan	1
1.2 Latar Belakang	2
1.3 Permasalahan Kajian	5
1.4 Objektif Kajian	6
1.5 Persoalan Kajian	6
1.6 Kepentingan Kajian	7
1.7 Kerangka Kajian	8
1.8 Batasan Kajian	11
1.9 Definisi Operasional Kajian	21
1.10 Rumusan	22

BAB 2 KAJIAN LITERATUR	23
2.1	Pendahuluan 23
2.2	Tafsiran Masjid 23
2.3	Kajian-Kajian Lampau 31
2.3.1	Kupasan Buku-Buku Ilmiah 31
2.3.2	Tesis Kajian dan Jurnal 35
2.3.3	Artikel 41
2.4	Rumusan 43
BAB 3 METODOLOGI KAJIAN	44
3.1	Pendahuluan 44
3.2	Reka Bentuk Kajian 44
3.3	Kaedah Pengumpulan Data 48
3.3.1	Pemerhatian Lapangan 48
3.3.2	Temu Bual 50
3.3.3	Analisis Dokumen (Kajian Perpustakaan) 54
3.4	Kaedah Analisis Data 55
3.4.1	Kaedah Interpretif-Deskriptif 56
3.4.2	Kaedah Analisis Kandungan 56
3.5	Rumusan 57
BAB 4 ANALISIS DATA DAN DAPATAN KAJIAN	58
4.1	Pendahuluan 58
4.2	Masjid Negeri (Madrasah Firdaus), Lipis 58
4.2.1	Latar Belakang Masjid 58
4.2.2	Seni Bina Dan Reka Bentuk 60

4.2.3	Tahap Kerosakan	62
4.2.4	Status Semasa	63
4.2.5	Kesimpulan	64
4.3	Masjid Lama Pulau Tawar (Madarasah Muallim Yunus Al-Arabiah), Jerantut	65
4.3.1	Latar Belakang Masjid	65
4.3.2	Seni Bina Dan Reka Bentuk	67
4.3.3	Tahap Kerosakan	68
4.3.4	Status Semasa	70
4.3.5	Kesimpulan	70
4.4	Masjid Lama Kampung Tengah, Hulu Cheka, Jerantut	71
4.4.1	Latar Belakang Masjid	71
4.4.2	Seni Bina Dan Reka Bentuk	72
4.4.3	Tahap Kerosakan	74
4.4.4	Status Semasa	75
4.4.5	Kesimpulan	75
4.5	Masjid Lama Omar Abdul Aziz, Kerdau, Temerloh	76
4.5.1	Latar Belakang Masjid	76
4.5.2	Seni Bina Dan Reka Bentuk	77
4.5.3	Tahap Kerosakan	78
4.5.4	Status Semasa	79
4.5.5	Kesimpulan	79
4.6	Masjid Kampung Pantai, Chenor	80
4.6.1	Latar Belakang Masjid	80
4.6.2	Seni Bina Dan Reka Bentuk	81
4.6.3	Tahap Kerosakan	83

4.6.4	Status Semasa	84
4.6.5	Kesimpulan	84
4.7	Masjid Lama Kampung Bolok Hilir, Temerloh	85
4.7.1	Latar Belakang Masjid	85
4.7.2	Seni Bina Dan Reka Bentuk	86
4.7.3	Tahap Kerosakan	87
4.7.4	Status Semasa	88
4.7.5	Kesimpulan	88
4.8	Masjid Sultan Abdullah, Pekan	89
4.8.1	Latar Belakang Masjid	89
4.8.2	Seni Bina Dan Reka Bentuk	90
4.8.3	Tahap Kerosakan	92
4.8.4	Status Semasa	92
4.8.5	Kesimpulan	93
4.9	Dapatan Kajian	94
4.9.1	Sejarah Masjid	94
4.9.2	Seni Bina Dan Reka Bentuk Masjid	98
4.9.3	Penggunaan Dan Pemuliharaan Masjid	100
4.10	Analisa Temu Bual	103
4.10.1	Temu Bual Responden Di Tempat Kajian	103
4.10.2	Temu Bual Tokoh	108
4.11	Rumusan	114
BAB 5 RUMUSAN KAJIAN DAN CADANGAN		115
5.1	Pendahuluan	115
5.2	Rumusan Penemuan Utama	115

5.3	Kewujudan Masjid-Masjid Lama Di Negeri Pahang	115
5.4	Kaedah Pemuliharaan Semasa Masjid-Masjid Lama Di Negeri Pahang	118
5.5	Cadangan Langkah-Langkah Pemuliharaan Masjid Lama Di Negeri Pahang	120
5.5.1	Tindakan Jangka Pendek	121
	(a) Mewujudkan Inventori Masjid-Masjid Lama Negeri Pahang	121
	(b) Mewartakan Tanah Tapak Masjid-Masjid Lama Negeri Pahang	122
	(c) Merperakukan Kewujudan Masjid-Masjid Lama Sebagai Masjid Warisan Negeri Pahang	123
	(d) Memohon Pengiktirafan Masjid Warisan Negeri Pahang Sebagai Bangunan Warisan Kebangsaan	125
	(e) Menubuhkan Jawatankuasa Pemuliharaan Masjid-Masjid Lama Negeri Pahang	126
5.5.2	Tindakan Jangka Panjang	127
	(a) Menyediakan Dokumentasi Masjid Warisan Negeri Pahang	127
	(b) Membuka Permohonan Penggunaan Semula Masjid Warisan Negeri Pahang	129
	(c) Menyediakan Peruntukan Kewangan Bagi Kerja-Kerja Baik Pulih Masjid Warisan Negeri Pahang	133
	(d) Menubuhkan Organisasi Khusus Bagi Menguruskan Pemuliharaan Masjid Lama Negeri Pahang	135
	(e) Memperkasakan Aspek Perundangan Bagi Pemuliharaan Masjid Lama Negeri Pahang	137
5.6	Cadangan Tindakan Kepada Masjid-Masjid Kajian Kes	139
5.6.1	Masjid Negeri (Madrasah Fitdaus), Lipis	139
5.6.2	Masjid Lama Pulau Tawar (Madrasah Mu'allim Yunus), Jerantut	139
5.6.3	Masjid Lama Kampung Tengah, Hulu Cheka, Jerantut	140
5.6.4	Masjid Lama Omar Abdul Aziz, Kerdau, Temerloh	140

5.6.5 Masjid Lama Kampung Pantai, Chenor	140
5.6.6 Masjid Lama Kampung Bolok Hilir, Temerloh	140
5.6.7 Masjid Sultan Abdullah, Pekan	141
5.7 Rumusan	141
RUJUKAN	142

LAMPIRAN

- Lampiran 1 Keratan Akhbar Utusan Malaysia, 17 Jun 2016 “Pertahan Kewujudan Masjid Lama – Tengku Abdullah.”
- Lampiran 2 Nota Pemerhatian Lapangan
- Lampiran 3 Senarai Responden Temu Bual
- Lampiran 4 Soalan Temu Bual Separa Berstruktur Kategori Tokoh
- Lampiran 5 Soalan Temu Bual Separa Berstruktur Kategori Responden Di Tempat Kajian
- Lampiran 6 Log Temu Bual Tokoh
- Lampiran 7 Log Temu Bual Responden Di Tempat Kajian
- Lampiran 8 Analisis Temu Bual Kategori Responden Di Tempat Kajian
- Lampiran 9 Analisis Temu Bual Kategori Tokoh
- Lampiran 10 Surat-Surat Sokongan Kajian
- Lampiran 11 Surat-Surat Pengesahan Status Tanah

SENARAI JADUAL

Jadual 1.1	Senarai Bangunan Warisan Kebangsaan Kategori Masjid	3
Jadual 1.2	Senarai Masjid Berusia 80 tahun Ke Atas	12
Jadual 1.3	Senarai Tambahan Masjid Lama	13
Jadual 3.1	Senarai Masjid Kajian Kes	45
Jadual 3.2	Reka Bentuk Kajian	47
Jadual 3.3	Jadual Pemerhatian Lapangan Masjid-Masjid Kajian Kes	49
Jadual 3.4	Rangka Soalan Temu Bual Responden Di Tempat Kajian	52
Jadual 3.5	Rangka Soalan Temu Bual Tokoh	53
Jadual 4.1	Analisis Pengasas Masjid Kajian	94
Jadual 4.2	Analisis Lokasi dan Usia Masjid Kajian	96
Jadual 4.3	Analisis Seni Bina dan Reka Bentuk Masjid Kajian	99
Jadual 4.4	Analisis Penggunaan dan Pemeliharaan Masjid Kajian	101
Jadual 4.5	Analisis Objektif 1 Di Kalangan Responden	104
Jadual 4.6	Analisis Objektif 2 Di Kalangan Responden	106
Jadual 4.7	Analisis Objektif 3 Di Kalangan Responden	108

SENARAI GAMBAR

Gambar 1.1	Kerangka Kajian	11
Gambar 1.2	Masjid Negeri (Madrasah Firdaus), Kuala Lipis	14
Gambar 1.3	Masjid Lama Pulau Tawar (Madrasah Muallim Yunus), Jerantut	15
Gambar 1.4	Masjid Lama Kampung Tengah, Hulu Cheka, Jerantut	16
Gambar 1.5	Masjid Lama Omar Abdul Aziz, Kerbau Temerloh	17
Gambar 1.6	Masjid Kampung Pantai, Chenor	18
Gambar 1.7	Masjid Lama Kampung Bolok Hilir, Temerloh	19
Gambar 1.8	Masjid Sultan Abdullah, Pekan	20
Gambar 2.1	Rumah Serambi Pahang	27
Gambar 2.2	Masjid Kampung Pulau Tawar, Jerantut, Pahang	28
Gambar 2.3	Masjid Lama Pekan	29
Gambar 2.4	Masjid Bentuk Perabung Lima Di Negeri Pahang	30
Gambar 4.1	Latar Belakang Masjid Negeri (Madrasah Firdaus), Lipis	59
	(a) pandangan sisi hadapan pagar masjid	
	(b) pandangan pintu masuk utama masjid	
	(c) pandangan sisi kiri masjid	
	(d) pandangan sisi hadapan masjid	
Gambar 4.2	Seni Bina dan Reka Bentuk	61
	(a) ruang solat utama	
	(b) beranda kanan	
	(c) beranda kiri	
	(d) pintu masuk pejabat	
	(e) sisir angin	
	(f) ruangan mehrab	
Gambar 4.3	Keunikan Masjid	62
	(a) pandangan menara azan sisi hadapan	
	(b) pandangan menara azan sisi kiri	
	(c) tangga menara azan bahagian bawah	
	(d) tangga menara azan bahagian atas	
Gambar 4.4	Tahap Kerosakan	63
	(a) kemudahan tandas yang sederhana	
	(b) kesan kerosakan di bahagian mihrab	
Gambar 4.5	Status Semasa	64

	(a) papan tanda Madrasatul Firdaus	
	(b) papan tanda Masjid Negeri	
Gambar 4.6	Latar Belakang Masjid Lama Pulau Tawar Jerantut	66
	(a) pandangan sisi hadapan masjid	
	(b) pandangan sisi kanan masjid	
	(c) beranda sebelah kanan masjid	
	(d) beranda bahagian belakang masjid	
Gambar 4.7	Seni Bina dan Reka Bentuk	68
	(a) atap meru tiga lapis	
	(b) mahkota atap di bahagian utama	
	(c) mahkota atap di bangunan mihrab	
	(d) sisir angin	
Gambar 4.8	Tahap Kerosakan	69
	(a) keadaan masjid sebelum dibaik pulih	
	(b) pandangan sisi hadapan masjid	
	(c) pandangan sisi kanan masjid	
	(d) pandangan sisi belakang masjid	
	(e) pandangan sisi hadapan ruang dalaman	
	(f) pandangan sisi belakang ruang dalaman	
Gambar 4.9	Status Semasa	70
	(a) papan tanda madrasah	
	(b) sesi pembelajaran madrasah	
Gambar 4.10	Latar Belakang Masjid Lama Kampung Tengah,Ulu Cheka Jerantut	72
	(a) pandangan sisi hadapan masjid	
	(b) pandangan sisi kanan masjid	
	(c) pandangan sisi kiri masjid	
	(d) pandangan sisi belakang masjid	
	(e) kombinasi tiga jenis atap	
	(f) mahkota atap	
Gambar 4.11	Seni Bina dan Reka Bentuk	73
	(a) ruang utama solat dan mihrab	
	(b) tingkap masjid	
	(c) ragam hias sisir angin	
	(d) ragam hias papan tumpu kasau	

Gambar 4.12	Tahap Kerosakan	74
	(a) kerosakan di bahagian bumbung	
	(b) kerosakan di bahagian lantai	
Gambar 4.13	Status Semasa	75
	(a) papan tanda masjid	
	(b) ruangan pengurusan jenazah	
Gambar 4.14	Latar Belakang Masjid Omar Abdul Aziz, Kerdu, Temerloh	76
	(a) pandangan sisi hadapan masjid	
	(b) pandangan sisi belakang masjid	
	(c) pandangan sisi kanan masjid	
	(d) pandangan sisi kiri masjid	
	(e) atap meru dua lapis	
	(f) hiasan mahkota atap	
Gambar 4.15	Seni Bina dan Reka Bentuk	78
	(a) ruang mihrab	
	(b) tingkap asal	
Gambar 4.16	Tahap Kerosakan	78
	(a) projek baik pulih masjid	
	(b) kesan kebocoran di bahagian syiling	
Gambar 4.17	Status Semasa	79
	(a) Akademi Al-Quran dan Al-Hadis	
	(b) sesi pembelajaran di ruang utama solat	
Gambar 4.18	Latar Belakang Masjid Kampung Pantai, Chenor	80
	(a) pandangan sisi hadapan masjid	
	(b) pandangan sisi belakang masjid	
	(c) pandangan sisi kiri masjid	
	(d) pandangan sisi kanan masjid	
Gambar 4.19	Seni Bina dan Reka Bentuk	83
	(a) ruang mihrab dan mimbar	
	(b) ruang utama solat	
	(c) kemasan lantai	
	(d) keketuk	
	(e) tiang masjid	
	(f) bangunan yang kukuh dan tersergam	

Gambar 4.20	Tahap Kerosakan	83
	(a) projek naik taraf masjid	
	(b) pengimarahannya masjid	
Gambar 4.21	Latar Belakang Masjid Lama Kampung Bolok Hilir, Temerloh	85
	(a) pandangan sisi hadapan masjid	
	(b) pandangan sisi belakang masjid	
	(c) pandangan sisi kiri masjid	
	(d) pandangan sisi kanan masjid	
Gambar 4.22	Seni Bina dan Reka Bentuk	86
	(a) ruang mihrab	
	(b) ruang solat utama	
	(c) tingkap 2 daun dengan pagar hiasan	
	(d) ragam hias pada sisir angin	
	(e) keketuk	
	(f) mahkota atap dan ragam hias papan tumpu kasau	
Gambar 4.23	Status Semasa	88
	(a) papan tanda masjid di tepi jalan utama	
	(b) papan tanda bersebelahan masjid	
Gambar 4.24	Latar Belakang Masjid Sultan Abdullah, Pekan	90
	(a) pandangan sisi hadapan masjid	
	(b) pandangan sisi belakang masjid	
	(c) pandangan sisi kiri masjid	
	(d) pandangan sisi kanan masjid	
Gambar 4.25	Seni Bina dan Reka Bentuk	91
	(a) ruang mihrab	
	(b) keindahan seni bina Moorish	
Gambar 4.26	Status Semasa	93
	(a) papan tanda Muzium	
	(b) ruang pameran sebagai muzium	

RUJUKAN

- 56 Masjid Diwartakan Bangunan Warisan Melaka Akan Dibaik Pulih - PERZIM. (2016, Ogos 1). Retrieved Jun 3, 2017, from bernama:
<http://www.bernama.com/bernama/v8/bm/ge/newsgeneral.php?id=1268341>
- Abd Jalil, B. (2012). *Islam Di Pahang*. Kuantan: UMP Books.
- Abdul Halim, N. (1995). *Seni Bina Masjid di Dunia Melayu-Nusantara*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Abdul Halim, N. (1997). Seni Bina Masjid Dan Rumah Di Pahang. In M. M. Nik Hassan Shuhaimi, *Pembangunan Arkeologi Pelancongan Negeri Pahang* (pp. 162-182). Pekan: Lembaga Muzium Negeri Pahang.
- Abdul Halim, N. (2004). *Mosque Architecture In The Malay World*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Abdullah, S. A. (2011). Aktiviti Pemuliharaan Masjid Tradisional Lama Di Malaysia : Satu Tinjauan Umum. *Simposium Alam Bina Serantau 2001* (pp. 240-250). Bali: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Ahmad A.G. (1994). Pengenalan Kepada Bangunan Dan Monumen Lama Di Malaysia. *Bengkel Menangani Masalah Pemuliharaan Bangunan Lama Di Malaysia*. Taiping.
- Ahmad, A. (1999). The Architectural Styles of Mosque in Malaysia : From Vernacular to Modern Structures. *Proceedings of the Symposium on Mosque Architecture : The Historic and Urban Developments of Mosque Architecture* (pp. 147 - 163). Riyadh, Saudi Arabia: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Akta Warisan Kebangsaan*. (2005). Kuala Lumpur: Percetakan Nasional Malaysia Berhad.
- Al-Bukhari, A. M.-B. (1997). *Sahih al-Bukhari*. Beirut.
- Al-Hariri, D. M. (1990). *Ahkam al-Masajid fi al-Islam*. Riyad: Dar al-Rifa'i.
- Al-Jauzi, A. R. (2002). *Zadu Al-Masir Fi Ilmi At-Tafsir*. Beirut, Lubnan: Al-Maktab Al-Islami - Dar Ibnu Hazam.

- Al-Jazairi, A. B. (2000). *Aisar At-Tafasir Likalami Al-Aliy Al-Kabir*. Al-Madinah Al-Munawwarah: Maktabah Al-Ulum Wal-Hukmu.
- Al-Maraghiy, A. M. (2001). *Tafsir Al-Maraghiy*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka. Al-
- Al-Tarmizi, A. I. (1987). *Al-Jami' Al-Sahih*. Kaherah: Dar al-Hadis.
- Al-Zarkasyi, M. I. (1989). *I'lam al-Sajid bi Ahkam al-Masajid*. Kaherah: al-Majlis al-A'la li Syu'un al-Islamiyyah.
- Azizul Azli, A. (2015). *Ruang Dalaman Masjid Melayu Tradisional Semenanjung Malaysia*. Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.
- Baharuddin, S. A. (2000). *Projek Pembangunan Kepada Projek Globalisasi : Tercabarnya Budaya Merancang Dalam Globalisasi; Implikasi dan Cabaran*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Bandar Kolonial Kuala Lipis*. (2009). Retrieved Jun 4, 2018, from kosmo online: <http://ww1.kosmo.com.my>
- Baqi, M. F. (1994). *Al-Mu'jam Al-Mufahras Li Alfaz al-Quran al-Karim*. Beirut: Darul Ma'rifah.
- Burden, E. (2004). *Illustrated Dictionary of Architectural Preservation : Restoration, Renovation, Rehabilitation and Reuse*. New York: McGraw Hill.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative Inquiry and Research Design-Choosing Among Five Traditions*. London: SAGE Publications.
- Creswell, J. W. (2003). *Research Design-Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. London: SAGE Publications.
- Dictionary Of Architecture, Fourth Edition*. (1991). England: Penguin Books.
- Dr Siti Uzairiah, M. T. (2017). *Kajian Kualitatif Dan Analisa Temu Bual*. Kuala Lumpur: Aras Publisher.
- Fielden, B. (2000). *Conservation of Historic Buildings*. Oxford: Architectural Press.

- Firestone, R. E. (1983). Multisite qualitative policy research : Optimizing description dan generalizability. *Educational Researcher*, (pp. 14-19). Gerald S. Ferman & Jade Levin. (1975). *Social Sciences Reserach*. United States of America: John Wisley & SFFons.
- Haji Ismail, b. H. (1998). *Peranan Masjid Menurut al-Sunnah : Tumpuan Utama Kepada Masjid-Masjid Di Brunei Darussalam*. Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.
- Harun, S. (2005). *Amalan Kerja Pemuliharaan Bangunan Bersejarah Di Malaysia*. Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia.
- Hong, C. C. (2001). *Program Pemuliharaan dan Dilema Pemilik Bangunan Warisan*. Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia.
- Ibn Manzur, M. I.-M. (n.d.). *Lisan al-Arab*. Kaherah: Dar al-M'arif.
- Idris Awang. (2009). *Penyelidikan Ilmiah*. Selangor: Kamil&Syakir.
- Jabatan Warisan Negara. (2012). *Garis Panduan Pemuliharaan Bangunan Warisan*. Kuala Lumpur: Jabatan Warisan Negara.
- Kaedah-Kaedah Masjid 1998. (1991). In *Enakmen Pentadbiran Undang-Undang Islam*. Kuantan: Percetakan Nasional Malaysia Berhad.
- Kamal K.S. (2007). Kecacatan Dan Kerosakan Umum Pada Rumah Melayu Tradisional Melayu : Kajian Kes Rumah Kutai. *Proceedings 2nd Asean Post Graduate Seminar in built Environment*, (pp. 189-198). Kuala Lumpur.
- Kamarul Syahril A. Ghafar & Liawati. (2007). Kecacatan Bangunan dan Kepentingan Pemuliharaan Warisan. *National Conference on Malaysia Cityscape* (pp. 432-441). Lumut: Universiti Teknologi MARA.
- Kamus Dewan Edisi Keempat*. (2010). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Kamus Dwibahasa Oxford-Fajar*. (2004). Selangor: Fajar Bakti.
- Keromo P. (2006). Konservasi Secara Umum : Garis Panduan Konservasi Monumen dan Tapak Tanah Bersejarah di Malaysia. *Bengkel Konservasi Monumen dan Tapak Tanah Bersejarah* (pp. 1-13). Melaka: Perbadanan Muzium Melaka.

- Lama. (2013). Retrieved Jun 4, 2018, from instey.com: <http://instey.com/tag/LAMA>
- Lembaga Muzium Negeri Sembilan Kaji Masjid Lama. (2014, Januari 9). Retrieved Julai 3, 2017, from sinarharian: <http://www.sinarharian.com.my>
- Malaysia, U. (2016, Jun 17). *Pertahan Kewujudan Masjid Lama - Tengku Abdullah*. p. 10.
- Masri, S. (2003). *Kaedah Penyelidikan dan Panduan Penulisan : Esei, Proposal, Tesis*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors.
- Merriam, S. (2011). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*. San Francisco: Jossey-Bass Publications.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative Research : A Guide To Design And Implementation*. San Francisco: CA : Jossey- Bass.
- Mohamad Tajudin, M. R. (1998). *The Mosque As A Community Development Center : Programme And Architectural Design Guidelines For Contemporary Muslim Societies*. Skudai: Universiti Teknologi Malaysia.
- Mohamad, A. H. (1991). *Teknologi Penyelenggaraan Bangunan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mohd Zainuddin Abdullah, N. M. (2012). *Warisan Masjid-Masjid Lama Di Selangor*. Shah Alam: Perbadanan Adat Melayu dan Warisan Negeri Selangor.
- Muda, R. (2006). *Akta Warisan Kebangsaan 2005 : Implikasi dan Kepentingan. Bengkel Konservasi Monumen dan Tapak Bersejarah* (pp. 1-27). Melaka: Perbadanan Muzium Melaka.
- Muhammad Fauzi, S. (2016, April 15). *RM700,000 baik pulih empat masjid warisan Melaka*. Retrieved November 20, 2017, from bhnews: <http://www.bhplus.com.my/node/144037>
- N. Utaberta, N. A. (2011). *Aktiviti Pemuliharaan Masjid Tradisional Lama Di Malaysia : Satu Tinjauan Umum. Simposium Alam Bina Serantau* (pp. 240-250). Bali: Jabatan Seni Bina, Fakulti Kejuruteraan dan Alam Bina Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Nasir, A. H. (1995). *Seni Bina Masjid Di Dunia Melayu-Nusantara*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.

- Nasir, A. H. (1997). Seni Bina Masjid Dan Rumah Di Pahang. In M. M. Nik Hassan Shuhaimi, *Pembangunan Arkeologi Pelancongan Negeri Pahang* (pp. 162-182). Pekan: Lembaga Muzium Negeri Pahang.
- Negara, J. W. (2015). *Ringkasan Jabatan Warisan Negara*. Kuala Lumpur: Jabatan Warisan Negara.
- Othman Lebar. (2007). *Penyelidikan Kualitatif : Pengenalan Kepada Teori Dan Metod*. Tanjung Malim, Perak: Penerbit Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Othman Lebar. (2017). *Penyelidikan Kualitatif, Pengenalan Kepada Teori dan Metode*. Tanjung Malim: Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Othman M.I. (2006). Garis Panduan Konservasi Monumen Warisan Negeri Melaka. *Bengkel Konservasi Monumen dan Tapak Tanah Bersejarah* (pp. 1-16). Melaka: Perbadanan Muzium Melaka.
- Patton, M. (1978). *Qualitative Evaluation Methods*. Beverly Hills: Sage.
- Pekan Bertaraf Bandar Bersejarah*. (2016, Oktober 28). Retrieved Jun 4, 2018, from harian metro: <http://www.harianmetro.com.my>
- Peranan Pawang Disalah Anggap*. (2015, Januari 21). Retrieved Jun 4, 2018, from Utusan Online: <http://m.utusan.com.my>
- Pertahan Kewujudan Masjid Lama - Tengku Abdullah*. (2016, Jun 17). Retrieved Jun 24, 2017, from utusanmalaysia: <http://www.utusanmalaysia.com.my>
- Pusat Rujukan Persuratan Melayu*. (2017). Retrieved 6 September, 2021, from Dewan Bahasa Dan Pustaka: <https://prpm.dbp.gov.my/>
- Pustaka, D. B. (19 February, 2020). Retrieved 19 February, 2020, from Pusat Rujukan Persuratan Melayu: <https://prpm.dbp.gov.my>
- Rahman, D. A. (17 Jun, 2021). Kategori Tokoh. (M. R. Harun, Interviewer)
- Rahman, H. A. (2018). Mengungkap Makna Dan Aspirasi Pembangunan Dalam Konteks Kemampanan Persekitaran. *Asian Journal of Environment, History and Heritage*, 267-278.

- Ransom, W. (1981). *Building Failures : Diagnosis and Avoidance*. New York: E & F.N Spon.
- Robson, C. (2002). *Real World Research*. Oxford, UK.: Blackwell Publications.
- S. Johar, A. A. (2011). Analisa Kajian Lapangan Ke Atas Kecacatan Pada Bangunan Masjid Lama Di Malaysia. *The Journal Of Design & Built, Mosque Edition*, 44-63.
- Sabitha Merican. (2005). *Kaedah Penyelidikan Sains Sosial*. Selangor: Prentice Hall.
- Sapiee, R. (2015, Mei 16). *Seni Lama Melayu*. Retrieved Jun 4, 2018, from artmelayu: <https://artmelayu.blogspot.com>
- Silverman, D. (1993). *Interpreting qualitative data*. London: SAGE Publications.
- Strauss A., C. J. (1998). *Basic of Qualitative Research, Grounded Theory Procedures And Technique*. Newbury: Sage.
- Syaimak, b. I. (2015). *Motif Dan Ornamentasi Cina Dalam Binaan Masjid : Kajian Terhadap Tiga Buah Masjid Tertua Di Melaka (1728M-1748M)*. Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya.
- Syed Arabi, I. (1992). *Kaedah Penyelidikan Komunikasi dan Sans Sosial*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Wan Samsiah Wan Mohd, A. I. (2003). *Sejarah Ringkas Masjid-Masjid Negeri Pahang*. Kuantan: Al-Wahidah Kreatif Sd. Bhd.
- WZWH. (2014, November 18). *Sejarah Masjid Lama Pulau Tawar dan Keturunan Orang Pulau Tawar*. Retrieved Jun 4, 2018, from wzwh.blogspot: <http://wzwh.blogspot.com>